

RAZVRSTITEV FRAZEOLOGEMOV IZ JUGOSLOVANSKE DRUŽBENE PRAKSE V RUSKEM JEZIKU

Frazeologija je v slovenskem jezikoslovju še precej neraziskana. Prva tehtnejša študija je izšla komaj leta 1974 izpod peresa prof. Jožeta Toporišiča¹. Nasprotno pa ima raziskovanje frazeoloških pojavov v ruski slavistiki dolgoletno tradicijo. V. V. Vinogradov v poglavju »Osnovnye tipy frazeologičeskix edinic v ruskom jazyke«² analizira, kako so se vprašanja frazeologije lotevali nekateri vidnejši ruski jezikoslovci pred njim. Med prvimi omenja A. A. Šahmatova in njegovo knjigo »Sintaksis russkogo jazyka«, v kateri A. A. Šahmatov posveča veliko pozornost nerazdeljivim besednim zvezam. V omenjeni knjigi navaja besedno zvezo *počtovaja bumaga*, kjer imata obe besedi svoj nominalni pomen in jo vzporeja z besednimi zvezami *počtovyj jaščik*, *počtovoje otdelenie*, *piščaja bumaga*, *belaja bumaga*, v katerih je prišlo do »narušenija razdel'nosti«, tj. do okrnitve razstavljivosti. V besedni zvezi *železnaja doroga* lahko tvorimo pridevnik *železnodorožnyj*, v kateri je *železno* – nesklonljiv del sestavljenih besed. Sprašuje se, ali lahko imamo pridevnik *železnaja* v besedni zvezi *železnaja doroga* za prilastek ali pa lahko imamo podobne besedne zveze za nedeljive enote po svojem pomenu, čeprav se slovnično dajo deliti. Šahmatov sklepa, da vodi semantična nedeljivost (nerazložimost') besedne skupine k oslabitvi ali celo izgubi njene slovnične razčlenjenosti (rasčlennosti); hkrati s semantičnim premikom smisla (pereosmysleniem) nedeljive besedne skupine so zajete tudi njene slovnične pretvorbe.

V. V. Vinogradov loči tri tipe frazeoloških enot (frazeologičeskij oborot, J. Toporišič – frazeologem): frazeologičeskie sraščenija, frazeologičeskie edinstva in frazeologičeskie sočetanija. Podobno razdelitev imamo tudi pri profesorjih N. M. Šanskem,³ ki pa doda še novo frazeološko enoto, tj. frazeologičeskoe vyraženie, in J. Toporišiču. Ruskim poimevanjem bi ustrezala slovenska, kot jih je predlagal J. Toporišič: zraslek, sklop, skup in sestava.

Bistveno vprašanje frazeologije je struktura frazeologema. Prof. A. Menac pravi: »Struktura frazeologizama u pravilu je veoma čvrsta. Oni se reproduciraju u unaprijed određenom, gotovom obliku, tj. ne formiraju se svaki put iznova spontanim slaganjem pojedinih riječi kao što se formiraju slobodne veze riječi«⁴. Nič manj pa v frazeologiji ni pomembno, katere »jezikovne enote« vanjo sodijo. N. M. Šanski pojmuje vsebinski obseg frazeologemov zelo široko, tako npr. prišteva med frazeološko gradivo sestavljene termine in primikajoče k njim besedne zveze (npr.: *dvorec pionerov*, *atomnaja energija*), različne opisne frazeologeme (*oderžat' pobedu*, *ščurit' glaza*), sestavljene veznike, členice, predloge, pregovore, reke, knjižne citate, krilatice, modalne, medmetne in druge izraze. Podobno delijo frazeološko gradivo A. Menac, M. I. Iljaš⁵, F. K. Gužva⁶, A. M. Bordovič⁷, A. M. Zem-

¹ Jože Toporišič, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, Jezik in slovstvo 1973/74, št. 8.

² V. V. Vinogradov, Russkij jazyk (grammatičeskoe učenie o slove), Izd. -2, Moskva 1972.

³ N. M. Šanskij, Leksikologija savremennogo russkogo jazyka, Moskva 1972.

⁴ Antica Menac, O strukturi frazeologizma, Jezik, Zagreb 1970/71, št. 1, str. 1.

⁵ Leksika i frazeologija savremennogo russkogo literaturnogo jazyka, Zagreb 1971.

⁶ F. K. Gužva, Sovremennyj russkij literaturnyj jazyk, Kiev 1978.

⁷ Bordovič A. M., Russkij jazyk, Minsk 1977.

ski, S. E. Krjučkov, M. V. Svetlaev,⁸ N. S. Valgina, D. È. Rozental', M. I. Fomina, V. V. Capukevič⁹ in mnogi drugi.

Zanimivo je, da Akademijina slovnica¹⁰ ne loči frazeologemov po semantičnih enotah in tipih, loči pa, kot akademik A. A. Šahmatov, »nedeljive« frazeologeme, sicer pa opravi z vprašanjem frazeologije z levo roko. Zdi se, da je umestno opozoriti na dva sodobna ruska frazeologa, ki se na frazeološko tradicijo dosti ne opirata. To sta M. M. Kopylenko in A. I. Molotkov. M. M. Kopylenko določa frazeologijo kot znanost o »zvezah leksemov«. Leksem mu pomeni »zvukovuju oboločku slova«¹¹; A. I. Molotkov¹² pa frazeologem določa po treh kriterijih: 1. vsak frazeologem ima leksikalni pomen; 2. leksikalni pomen pri vsakem frazeologemu je njegov stalni znak in 3. »... izraz, ki ima za enega od svojih znakov leksikalni pomen kot njegov stalni znak, a njegov genetični vir – ustrezno z njim besedno zvezo kot prototip frazeologema – je frazeologem... V meje frazeologema sodijo vse komponente, ki ga tvorijo, toda niso istovetne (kot pojem) njegovi komponentni sestavi«.¹³

V svoji analizi frazeologemov iz jugoslovanske družbene prakse v ruskem jeziku se bom omejil na frazeološke sestave, o katerih pravi J. Toporišič: »Pri sestavah je pomen frazeologema enak vsoti pomenov posameznih njegovih sestavin, tj. besed. Od prostih (nestalnih) besednih zvez se sestave ločijo samo po tem, da jih ne delamo sproti v govoru, ampak jih jemljemo – kakor sploh vse frazeologeme – že gotove iz spomina (pomnilnika)«¹⁴. Da bo stvar še bolj jasna, naj navedem še mnenje N. M. Šanskega o »frazeologičeskix vyraženijax« – sestavah, ki so »... ustaljeni v svoji sestavi in rabi frazeologemi, ki niso samo samantično razčlenjeni (shrv. členenie – raščlanjvanje¹⁵, slov. členit' – razčlenjevati¹⁶), ampak so sestavljeni v celoti iz besed s prostim (svobodnym) pomenom. Od frazeologičeskix sočetañij, (skupov) se ločijo po tem, da v njih ni besed s frazeološko vezanim pomenom. Besede, ki jih sestavljajo, ne morejo imeti sinonimičnih zamenjav, kakršne so možne za besede z neprostim pomenom v skupini frazeoloških skupov. Glede na značaj povezave besed, ki jih sestavljajo, in glede na splošen pomen, se sestave po ničemer ne razlikujejo od prostih besednih zvez... tvorijo se kot že izoblikovane enote s stalno sestavo in pomenom«.¹⁷

Na frazeološke sestave sem se omejil zato, ker so le-te najbolj pogoste frazeološke enote v poslovnem jeziku, specifični funkcijski zvrsti jezika za izražanje pojmov iz življenja naše družbene prakse in ki so s stilističnega vidika nevtralne.

Že bežen pogled na vrste frazeologemov v ruskih prevodnih tekstih o naši družbeni stvarnosti nam pokaže, da je treba ločevati tiste, ki se rabijo v ruskem jeziku, in tudi v drugih jezikih, ne da bi imeli pri tem lastnosti leksikalne rabe izraznega sistema kakršnegakoli jezika, ki bi skušal izražati pojme iz jugoslovanskega samoupravnega življenja. To prvo plast frazeologemov bi poimenoval *mednarodno*. Semkaj prištevam sestave za poimenovanje naslovov, ki imajo model samostalnik plus roditelk samostalnika tako v slovenskem kot ruskem jeziku, npr.: *Ustavna listina Združenih narodov – Ustav Organizacij Ob'edinennyx nacij; Varnostni svet – Sovet Bezopasnosti; SÈV – Sovet èkonomičeskoj Vzaimopomošči*. Pri tem lahko zapišemo, da je ta tip frazeologema z roditelnikom pogostejši

⁸ A. M. Zemskij, S. E. Krjučkov, M. V. Svetlaev, Russkij jazyk, Moskva 1950.

⁹ N. S. Valgina, D. È. Rozental', M. I. Fomina, V. V. Capukevič, Sovremennyj russkij jazyk, Moskva 1971.

¹⁰ Grammatika russkogo jazyka. AN SSSR, Moskva 1954.

¹¹ Voprosy frazeologii, Taškent 1965.

¹² A. I. Molotkov, Osnovy frazeologii russkogo jazyka, Leningrad 1977, str. 21, 22.

¹³ A. I. Molotkov, omenjeno delo, str. 10.

¹⁴ J. Toporišič, omenjeno delo, str. 275.

¹⁵ Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb 1969.

¹⁶ Franc Jakopin, Rusko-slovenski šolski slovar, Ljubljana 1965.

¹⁷ N. M. Šanskij, omenjeno delo, str. 203, 204.

v ruščini kot slovenščini. Nekatere sestave z atributivnimi komponentami v slovenščini imajo takšen prevod tudi v ruščini, npr.: *Evropska gospodarska skupnost – Evropskoje ekonomičeskoe soobščestvo; Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi – Soveščanie o bezopasnosti i sotrudničestvu v Evrope* idr.

V središču naše obravnave je drugi tematski krog frazeologemov, ki bi ga lahko poimeovali »jugoslavizmi«. Pod tem izrazom pojmujejo besede in frazeologeme, nastale na osnovi razvoja naše družbene prakse in ki vdirajo v sistem ruskega knjižnega jezika preko najrazličnejših prevodov in o katerih že smemo trditi, da se uporabljajo v ruskih izvirnih tekstih.

Omejili se bomo na dve frazeološki vrsti: na frazeološki samostalniki in frazeološki glagoli, prav na koncu bomo obdelali tudi nekaj prostih slovenskih glagolov, pogosto rabljenih v jeziku za izražanje samoupravnih odnosov, glagolov, ki lahko postanejo frazeologemi, odvisno pač od tega, s katero smiselno (frazeološko) komponento jih uporabljamo. Pri analizi leksikalnega in frazeološkega gradiva smo se posluževali tekstov, podanih pod opombo 20.²⁰

Vzemimo besedo *samoupravljanje* in z njo povezanih nekaj frazeologemov. Samoupravljanje zveni po rusko *samoupravlenie*. Beseda je zapisana v pomembnejših slovarjih ruskega jezika. Slovar S. I. Ožegova¹⁸ razlaga: »1. Pravo na vnutrennee upravljenje svoimi, mestnimi silami. *Studenčeskoe samoupravlenie. S. gorodov. 2. Pravo rešat' dela vnutrennego upravljenja po sobstvennym zakonom v predelax nacional'no-territorial'noj edinicy, avtonomija.*«

Slovar D. N. Ušakova¹⁹ daje tudi dve razlagi, le nekoliko bolj obširno. Besedilo *samoupravljalec* smo zasledili v treh različnih besednih zvezah: *trudjaščijsja, organizovannyj na načalax samoupravlenija; učastnik samoupravlenija in stroitel' samoupravlenija. Samoupravno sporazumevanje* dobi v ruščini štiri komponente: *vzaimosoglasovanie na osnovax samoupravlenija*. Vzporedno še obstajata dva variantna frazeologema: *samoupravlenčeskoe vzaimosoglasovanie in soglasovanie na osnovax samoupravlenija*. Za *samoupravni sporazum* nahajamo pet različnih besednih zvez – štiri opisne in en dobeseden prevod: 1. *samoupravlenčeskoe soglašenje; 2. soglašenje, zaključennoe na osnovax samoupravlenija; 3. osnovannoe na samoupravlenii soglašenje; 4. dogovor na osnovax samoupravlenija* in 5. *soglašenje na osnovax samoupravlenija*. Samoupravne pravice so prevedene v treh oblikah: 1. *prava v sfere samoupravlenija; 2. samoupravlenčeskie prava* in 3. *prava, vytekajuščie iz samoupravlenija*. Slovenska besedna zveza, ki ima drugo komponento skupnost, je prevedena: *samoupravna skupnost – samoupravljaemaja asociacija; krajevna skupnost – mestnoe sodružestvo; mestna skupnost – gorodskoe sodružestvo; delovna skupnost – trudovoe sodružestvo* ali *trudovoe ob'edinenie*, medtem ko sama beseda *skupnost* ima prevod: *soobščestvo, obščnost', sodružestvo in ob'edinenie. Verska skupnost je religioznoe ob'edinenie; skupnost interesov pa obščnost' interesov. Delavsko samoupravljanje* ima nevarianten prevod – *rabočee samoupravlenie; samoupravni odnosi* že imajo različice: *samoupravlenčeskie otnošenija in otnošenija, osnovannye /bazirujuščie na samoupravlenii. Samoupravna organizacija* ima trojni prilastek: *samoupravljaemaja/samoupravljajuščajasja/samoupravlenčeskaja organizacija* in še obliko *organizacija samoupravlenija*.

¹⁸ S. I. Ožegov, Slovar' ruskogo jazyka, Moskva 1973.

¹⁹ Tolkovij slovar' ruskogo jazyka pod redakcij D. N. Ušakova, t. IV, Moskva 1940.

²⁰ Konstitucija SFRJU, Sekretariat Informacionnoje služby Sojuznoj Skupščini, Beograd 1974; Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije, Beograd 1974; revija Jugoslavija (v ruskem prevodu), Beograd 1977; Ekonomičeskij obzor, Beograd 1977; Socialističeskaja mysl' i praktika, Belgrad 1978; Ozimskie soglašenija, Belgrad 1977; Desjatyj s'ezd Sojuza komunistov Jugoslavii, Beograd 1975; Jure Bilić, Revoljucija i politika, Beograd 1976; Édvard Kardelj, Nacija i međunarodnye otnošenija, Beograd 1976; Stane Dolanc, Sojuz komunistov Jugoslavii v sisteme samoupravlenija, Beograd 1975; Programma Sojuza komunistov Jugoslavii, Beograd 1977; Vladimir Bakarić, Teoričeskie osnovy obščestvennogo vosproizvodstva pri socializme, Beograd 1975 idr.

Občina je zastopana z dvema izrazoma: *obščina/kommuna*, od teh dveh besed sta tvorjena tudi pridevnika *obščinnyj* in *kommunal'nyj*, *občan* pa je *graždanin*. *Skupščina občine* je *skupščina obščiny*; *občinski upravni organi* so *obščinnye organy upravljajnja*. Poglejmo besedne zveze, v katerih je komponenta *delavec*, *delavski*, *delo* in *deloven*. *Delavec* je v ruščini *rabočij*, *rabotnik* in *trudjaščijsja*. *Organizacija združenega dela* ima dobesečen prevod: *organizacija ob'edinennogo truda*, prav tako temeljna *organizacija združenega dela* – osnovnaja *organizacija ob'edinennogo truda*, enako velja za sestavljeno *organizacijo združenega dela* – *složnaja organizacija ob'edinennogo truda*; *pravica do minulega dela* – *pravica na prošlyj trud*; *združeni delavci* – *ob'edinennye rabočie*; *svobodna menjava dela* – *svobodnyj obmen truda*; *odtujitev proizvodnih sredstev od delavcev* – *otčuzdenie sredstv proizvodstva ot rabočix*; *osvoboditev dela* – *osvoboždenie truda*. Dobesedni prevodi so tudi naslednje besedne zveze: *načelo delitve po delu* – *princip raspredelenija po trudu*; *javnost dela* – *glasnost' raboty*; *dopolnilno delo* – *dopolnitelnyj trud*; *delovna skupnost* – *trudovoe ob'edinenie*; *kollektivno/skupno delo* – *kollektivnyj trud*; *združeno delo* – *sovmestnyj trud/ob'edinennyj trud*; *lastno delo* – *sobstvennyj trud*; *celotno preteklo in sedanje delo* – *sovokupnyj prošlyj in živoj trud*; *tekoče/živo delo* – *živoj trud* itd.

Delavska kontrola ima tri opisne inačice: 1. *rabočij kontrol'*, 2. *rabočij kontrol'*, *osnovannyj na samoupravlenii* in 3. *vytekajuščij iz samoupravljenija rabočij kontrol'*; opisni je tudi polstavčni frazeologem *delavci v združenem delu* – *rabočie*, *priobščennye k ob'edinennomu trudu*.

Na kratko navedimo še nekaj opisnih sestav: *samoupravne funkcije* – *funkcii v sfere samoupravljenija*; *samoupravni dekmokratizem* – *demokratizm*, *osnovannyj na samoupravlenii*; *nosilec samoupravnih funkcij* – *nositel'/vladelec funkcij v sfere samoupravljenija*; *samoupravno povezovanje in združevanje* – *ob'edinenie i intergracija na baze samoupravljenija* idr. V večini primerov gre za dobesečne pokomponentne prevode, tj. slovenska komponenta je prevedena z ustreznostjo. V tistih primerih, ko gre za specifični »jugoslavizem« ali pa za tujko pa le-ta ostaneta, npr.: *delegatski sitem* – *delegatskaja sistema*; *SZDL* – *Socialističeskij sojuz trudovogo naroda Jugoslaviji*; *Zvezni izvršni svet* – *Sojuznoe Ispolnitel'noe Veče*; *Zvezna skupščina* – *Sojuznaja Skupščina*; *Zbor narodov* – *Veče nacional'nostej*.

Iz navedenega gradiva lahko povzemamo, da se različni prevajalci ne zavedajo, kdaj imajo opravka s stalnimi besednimi zvezami in kdaj ne. Pri večini frazeoloških variant gre za konstrukcijo samostalniškega frazeologema z levim prilastkom in nefrazeološkim delom strukture (frazeološki samostalniki z odvisnim stavkom). Značilnost je tudi, da ima marsikatera slovenska, srbohrvaška frazeološka podstava več inačic v ruskem jeziku. Na isti strani ustavnega teksta srečamo npr.: *delovna skupnost* kot *trudovoe sodružestvo* in *trudovoe ob'edinenie* (177). Prav gotovo ne bi smeli uporabljati za skupnost kateri koli sinonim (npr.: *sojuz*, *sodružestvo*, *associacija*, *ob'edinenie* idr.). Prevajalci bi se morali držati ustaljenih terminov, tako pa vnašajo v sistem ruskega knjižnega jezika sicer razumljive pojmovne zveze, vendar s stališča rabe preveč nihajoče. Zavedam se, da naš burni družbeni razvoj besede nenehno rojeva, toda leksikologi bi morali besede in besedne zveze temeljiteje obdelati in s svojimi izsledki usmerjati zahtevno prevajalsko delo. Težko bo tujec, ki bere ruski tekst, razumel npr. za kakšen tip skupnosti gre. Kot napačen prevod navajam tudi iz ustavnega teksta sestavo *sodišče združenega dela* – *sud ob'edinennogo truda* (215) in *arbitraž ob'edinennogo truda* (171). Pravniški jezik tukaj strogo loči pojmovni obseg – tudi nam ne bi smelo biti vseeno, ali bomo prevajali frazeologem *združeni proizvajalci* kot *associrovannye rabočie* ali kot *ob'edinennye rabočie*, oba izraza sta na isti strani ustavnega teksta (16). Tudi beseda *zbor* se prevaja kot *veče* in *sobranie*. Jasno je, da je *Zbor republik in pokrajin*: *Veče republik i kraev*, pri *zboru volilcev* pa bi vendarle bilo bolje rabiti izraz *sobranie* (*sobranie vyborščikov*, a ne *veče vyborščikov/izbiratelej*).

Pri frazeoloških glagolih je pogost pojav ujemanje slovenskega in ruskega glagola, nimalokrat pa ima slovenski nefrazeološki glagol ustrezno frazeološko besedno zvezo v rus-

kem jeziku. Za prvo ugotovitev navedimo primere: *imeti pravico do dela – obladat' pravom truda; opravljati dejavnost – osuščestvľjat' dejatelj'nost'*; *določiti z zakonom – predusmotret' v zakone; sporazumno določati – soglasovanno opredeljat'*; *izvoliti za delegata – izbrat'v delegaty* idr. Drugi trditvi ustrezajo naslednji primeri: *obdavčevati – oblagat' nalogom; nadzorovati – osuščestvľjat' (obščestvennyj) nazdor* idr. Lahko zaključimo, da prevladuje v ruskih prevodih prvi tip. Zanimivi so tudi primeri, ko je več slovenskih ali ruskih sinonimov izraženo le z enim leksemom v slovenskem ali ruskem jeziku: *delati – rabotat'/trudit'sja; določati/ugotavľjati/odrejati/definirati – opredeljat'*; *določati/potrjevati kandidata – utverdzat' kandidata*. Tudi pri frazeološkem glagolu so značilne večkomponentne besedne zveze v ruskem jeziku, če le-te vzporejamo s slovenščino: *neposredno sodelovati – prinimat' prjamoe učastie; zastopati stališče – otstaivat' točku zrenija* – ali pa so primeri, ko imamo v slovenščini več komponent, v ruščini pa je en sam glagol: *zaposiliti(koga) / dati delo (komu) – trudoustroit'* idr.

Lep primer sinonimičnega nizanja ene komponente frazeološkega glagola je naslednja slovenska besedna zveza, ko slovenskemu glagolu ustrezajo kar trije ruski pred samostalniško podstavo v im. in desnim samostalniškim prilastkom brez predloga v roditeljski: *verificirati mandat – zasvidetel'stvovat'/udostoverit'/podtverdit' podlinnost' mandata*.

Zdi se, da je umestno omeniti tudi nekaj prostih slovenskih glagolov, pogosto rabljenih v jeziku samoupravne prakse, ki pa lahko postanejo del frazeologema, odvisno pač od tega, s katero smiselno komponento jih uporabljamo, npr.: *dogovarjati se – dogovorit'sja (o čem); izvirati iz dela – vytekat' iz truda; odtujevati – otčuzdat' (čto, kogo/čto); obravnavati/presojati/pretehtavati/pretresati – obsuzdat' (čto); obveščati – informirovat'/ovedomľjat'/postavit' v izvestnost'; prispevati k čemu/bití vzrok – sposobstvovat' (komu–čemu v čem); razrešiti – osvobodit' ot dolžnosti; sporazumevati se – dogovarivat'sja (o čem)/soglasovyvat'sja (s čem)*. Zadnji glagol se v prevodu nepravilno rabi glede na vid, ker glagol *soglasovat'sja* nima vidske opozicije.

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

KOMUNISTIČNI MANIFEST IN SLOVENSKA PREDVOJNA NEUMETNIŠKA VERZIFIKACIJA

Za slovensko revolucionarno verzifikacijo, ki je nastajala ob marksistično usmerjenem delavskem gibanju, je značilno izredno jasno, enotno in ponavljajoče se idejno sporočilo, ki se na kratko glasi: *delavski razred, vrzi kapitalistični družbeni red!* Zaledje tega sporočila je najti v glavnem v Marx-Engelsovem Manifestu komunistične partije, ki je bil od vsega marksističnega tiska najprej in najlaže dostopen teoretično večinoma nepodkovanemu delavskemu pesniku.¹ Manifest je bil delavskim verzifikatorjem v veliki meri idejna podlaga. Za več pesmi je lahko dokazati, da so verzificirana obnova popularnih mest tega besedila. Naloga sestavka je to odvisnost dokumentirati, pokazati, katera mesta Manifesta so imela najpomembnejšo vlogo, jih tematsko razvrstiti in pregledati njihov izraz.

¹ J. Munda, Prevodi Marxa in Engelsa v slovenščino, Knjižnica 11, Ljubljana 1967.

Prvi slovenski prevod Manifesta je iz leta 1902 (Karl Linhart v Rdečem praporju), sledili so 1908., 1911., 1919., 1920., 1921., 1926., 1934. Prvo naslednje marksistično delo (Engels, Marx in balkansko vprašanje) je izšlo šele po treh izdajah Manifesta leta 1913. Marksistične misli v delavski poeziji niso spodbudile samo te izdaje; idejno podobo so pesmi lahko zajemale iz številnih citatov iz Manifesta, ki so jih vrinili uredniki delavskih časopisov, da bi z njimi napolnili stran.